نوع مقاله: پژوهشی

دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۴/۱۴
پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۱۲/۱۵

20.1001.1.23453834.1400.11.22.4.4

مطالعه جعبه– قپان‌های نقاشی‌شده لاکی در دوره اول قاجار*

الهه پنجه باشی**

چکیده

ترازو یا قپان، وسیله‌ای برای اندازه‌گیری بوده که به شیوه سنتی از یک یا دو کفه تشکیل می‌شده و دارای اوزان و مقیاس‌های مختلفی است. در دوره قاجار، جعبه قپان‌های قابل‌حملی در جعبه‌های مستطیل‌شکل طراحی شده که اوزان درون آنها جای‌گذاری شده و اطراف آنها درون و بیرون به شیوه نقاشی لاکی تزئین شده است. این قپان‌ها جدا از جنبه تاریخی، یکی از نمودهای فن و هنر دوره‌های اخیر تاریخ هنر ایران هستند. نخستین جنبه اهمیت این موضوع، طراحی متفاوت، نقاشی‌های تزئینی و ترکیب هنر و علم است. شش جعبه- قپان با جعبه‌های نقاشی‌شده در این پژوهش مورد مطالعه و معرفی قرار می‌گیرند که پنج مورد در حراج بونامز و یک مورد در موزه بریتانیا است که همگی نقاشی‌شده، قابل‌حمل و دارای کفه ترازو و اوزان هستند. مطالعه این جعبه قپان‌ها به جهت ویژگی‌های مفهومی، تزئینی و بصری آنها حائز اهمیت است. ساخت این جعبه- قپان‌ها در دوره نخست قاجار آغاز شده و به لحاظ سبک هنری- کاربردی دارای اهمیت هستند. هدف از این تحقیق با توجه به اهمیت این جعبه قپان‌ها، معرفی، مطالعه و بررسی ویژگی‌های تجسمی آنها است. سؤالات پژوهش به این شرح هستند که فضای اطراف جعبه قپان‌ها چگونه کار شده است؟ ساختار این جعبه‌ها چه طراحی دارد؟ چه بخش‌هایی در هر جعبه وجود دارد؟ روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی- تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و بررسی نمونه‌های موزه‌ای خارج از ایران انجام شده و شیوه تحلیل آثار بر اساس بررسی اصول و قواعد تجسمی به‌کاررفته در ویژگی‌های ظاهری جعبه‌ها است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهند که این جعبه- قپان‌ها کاربردی و قابل‌حمل بوده، با کیفیت بالا نقاشی و تزئین شده و دارای نقوش متنوعی هستند. درون جعبه‌ها اوزان و مقیاس‌ها قرار داده شده و روی جعبه در داخل و خارج آن نقاشی شده و با لاک روی چوب پوشش داده شده است. برخی از جعبه‌ها دارای نقوش شاه و فرزندان هستند که مشخص می‌کند سفارش درباری بوده است.

کلیدواژه‌ها: قاجار، جعبه- قپان، ترازو، جعبه، نقاشی لاکی

---

* این مقاله حاصل هسته پژوهشی با عنوان «مطالعه هنر نقاشی پیکرنگاری دوره قاجار» تصویب شده در دانشگاه الزهرا (س) است.

**نویسنده مسئول، دانشیار گروه نقاشی، دانشکده هنر، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران. e.panjehbashi@alzahra.ac.ir

مقدمه

همواره در طول تاریخ آثار هنری کاربردی برای استفاده خلق می‌شده و با عنصر تزئین همراه هستند. مقاله حاضر، به بررسی جعبه- قپان‌های دوره نخست قاجار می‌پردازد که جعبه‌هایی متحرک با اوزانی برای وزن کردن بوده‌اند و اطراف آنها دارای نقاشی است و به شیوه نقاشی لاکی کار شده است. مطالعه ویژگی‌های فرمی، تزئینی و جزئیات این جعبه قپان‌ها در دوره قاجار از لحاظ ویژگی‌های تجسمی در این پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرد. هدف از این پژوهش با توجه به اهمیت این جعبه قپان‌ها، معرفی، مطالعه و بررسی ویژگی‌های تجسمی آنها است. سؤالات پژوهش به این شرح هستند که فضای اطراف جعبه قپان‌ها چگونه کار شده است؟ جنبه کاربردی و معنانمایانه هر بخش در جعبه چگونه است؟ چه بخش‌هایی در هر جعبه وجود دارد؟ به نظر می‌رسد این جعبه‌ها علاوه بر کاربردی بودن، دارای ویژگی‌های زیبایی‌شناسانه هنر این دوران نیز بوده و از تنوع طرح و نقش برخوردار هستند. ضرورت و اهمیت تحقیق در این است که جعبه قپان‌ها به لحاظ بررسی فرهنگی و هنری در دوره قاجار اهمیت دارند. این آثار همچنین از حیث بررسی شیوه‌های طراحی، اوزان و جعبه‌های نقاشی‌شده بسیار نادر و درخشان هستند. همچنین، سبک‌های طراحی جعبه‌ها جای بررسی و مطالعه در پژوهش‌های آتی توسط پژوهشگران را دارند. این جعبه‌ها بیانگر ویژگی‌های ترکیب هنر و علم در دوره قاجار بوده و از این لحاظ حائز اهمیت هستند. این موضوع علی‌رغم اهمیت تاکنون مورد پژوهش و مطالعه قرار نگرفته است و ضرورت و نوآوری این پژوهش را نشان می‌دهد.

پیشینه پژوهش

تاکنون تعداد معدودی از پژوهشگران هنر به هنرهای کاربردی و جعبه‌های علمی این دوران پرداخته‌اند. در بیشتر پژوهش‌های این دوران، به هنرهای تجسمی دوران قاجار پرداخته شده و به‌خصوص در هیچ‌یک از پژوهش‌های قاجار، به بررسی و معرفی این جعبه قپان‌ها و نقوش آنها بر اساس ویژگی‌های تجسمی پرداخته نشده است؛ همین موضوع، ضرورت این پژوهش و جنبه نوآوری آن را نشان می‌دهد. در ادامه، به معرفی پژوهش‌های نام‌برده پرداخته می‌شود. ادیب برومند (۱۳۵۷) در مقاله‌ای با عنوان "جلدهای روغنی"، انواع جلدهای روغنی و نقاشی لاکی را معرفی و ویژگی‌های آنها را بیان کرده است. ریاضی (۱۳۷۵) در کتاب خود با نام "فرهنگ مصور اصطلاحات هنر ایران" در بخش جلد به معرفی آثار لاکی پرداخته است. خلیلی (۱۳۸۶) در کتاب "مجموعه هنر اسلامی کارهای لاکی" در جلد هشت کتاب خود ویژگی آثار لاکی را مطالعه کرده و نمونه‌های مختلف آنها را مورد بررسی قرار داده است. در کتاب دیبا و اختیار (۱۹۹۹) در بخش معرفی آثار هنری، جلدهای لاکی دوران قاجار که دارای نقوش متنوع تزئینی و سیاسی هستند مورد معرفی قرار گرفته، ولی نمونه‌ای از جعبه‌های قپان لاکی در آنها معرفی نشده است. در مورد جعبه قپان‌های دوره قاجار بیشتر در سایت‌های موزه‌های خارجی توضیح داده شده و در کتاب و مقاله مستقلی به این موضوع اشاره نشده است. در مورد قپان‌های ایرانی، مقاله عبدلی آشتیانی و حق‌شناس (۱۳۹۳) به معرفی قپان، ویژگی‌ها و اجزای آن پرداخته است. در مورد ابزارآلات فولادی و صنایع دوره قاجار در مقاله شمیسا و دیگران (۱۳۹۵)، به این جعبه‌ها و فنون و حرف مختلف اشاره شده، ولی جعبه قپان‌ها مورد پژوهش آنها نبوده است. همچنین در پژوهش کلاگ و هیراموتوگلدک (۱۳۵۵)، به سیری در صنایع دستی ایران پرداخته شده، ولی در هیچ موردی جعبه قپان‌ها مورد بحث و اشاره قرار نگرفته‌اند. در مجموع می‌توان نتیجه گرفت که مقالات و کتب مربوط به این زمینه پژوهشی کم بوده و این زمینه علی‌رغم اهمیت هنری و تاریخی مورد غفلت واقع شده و در مورد جعبه قپان‌های دوره قاجار کار پژوهشی انجام نشده است؛ بنابراین در این مقاله سعی می‌شود با بهره‌گیری از منابع مرتبط و استفاده از نمونه‌های موجود، به بررسی علمی و تحلیل این موضوع پرداخته شود.

روش پژوهش

این پژوهش به روش توصیفی- تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و فیش‌برداری انجام شده است. این پژوهش از نوع کیفی و با رویکرد تاریخی است. روش جمع‌آوری تصاویر مربوط به جعبه قپان‌ها نیز از منابع مربوط با بارگیری از نسخه‌های اینترنتی برداشت شده است. جامعه آماری این پژوهش، شش جعبه قپان دوره اول قاجار است که برای بررسی دقیق‌تر به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای تصادفی انتخاب شده و مورد مطالعه قرار گرفته و به وسیله معیارهای مرتبط و به روش منطقی و قیاسی مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرند. پارامترهای تحلیل در این پژوهش بر مبنای ماهیت جنس، ابعاد، متن کتیبه روی جعبه‌ها و نقوش بر مبنای ماهیت سیاسی، تزئینی، دینی و ویژگی‌های تصاویر درباری هستند. نقوش روی جعبه‌ها به صورت نقاشی بوده و بر اساس اصول و قواعد تجسمی به‌کاررفته در ویژگی‌های ظاهری جعبه‌های لاکی به صورت منطقی و قیاسی مورد تحلیل قرار می‌گیرند.

ترازو یا قپان

در معنای واژه قپان در لغت‌نامه دهخدا آمده است؛ قپان: کپان، ترازویی است که یک پله دارد و به جای کپه دیگر، سنگ یا شاهین به آن آویزند و به اغل رومی قسطاس می‌گویند (مشخصات قپان به حروف ابجد: ۱۵۳) و نیز ابزاری برای توزین اجسامی که وزن یا ابعاد آنها مانع استفاده از ترازوی معمولی است (انوری، ۱۳۸۶: ۵۴۸۵ به نقل از دهخدا، ۱۳۷۷). ترازو یا قپان، وسیله‌ای برای اندازه‌گیری اجسام بوده و طرز کار ترازوها بر پایه قوانین اهرم و تعادل است و بیشتر آنها منضماتی به نام وزنه دارند. واژه ترازو در فارسی میانه یا پهلوی به صورت ترازوگ آمده که به معنای تعادل و ریشه آن به معنای انتقال دادن است. در گذشته به کسی که ترازو می‌ساخت، ترازوگر گفته می‌شد. در ارداویراف‌نامه، ترازو وسیله سنجش پرهیزگاران و بدکاران بوده است (عفیفی، ۱۳۴۲: ۳۰). دهخدا واژه قپاندار را برای کسی که دارای شغل قپانداری بود استفاده کرده است (معادل قپاندار به حروف ابجد: ۳۵۸ است). قپانداری کلمه‌ای مرکب است به معنای قپان و قپان بر تشدید فارسی معرب کپان است (عبدلی آشتیانی و حق‌شناس، ۱۳۹۳: ۸۰ به نقل از دهخدا، ۱۳۷۷). حکیم صناعی در این زمینه شعری دارد:

چون بپویی راه دانی چیست علم آموختن
چون بجویی عدل دانی چیست کپان داشتن

پوربهاری جامی نیز در این مورد شعری سروده است:

دهان چون ترازوش پر سنگ باد
فروباد آویختنش چون کپان

از مثال دوم چنین برداشت می‌شود که قپان بدون تشدید با هم آمده است. عمل آن‌چنان است که جماعتی در درب دروازه‌های شهر، بازارها و خانات، میله‌های قپان دارند و با طبقات مردم را از روستایی و بلاد خارجه به شهر می‌آورند و وزن کرده به مشتری می‌دهند، هر نوع باری را مبلغی و مقداری گرفته، از آنچه می‌گیرند در سال (حسب المقطع) چیزی به رسم مالیه کارسازی دیوان می‌کنند. قدمت ترازو با استناد به تصاویر بعضی انواع آن در مقبره‌های فراعنه مصر، به حدود پنج هزار سال پیش از میلاد می‌رسد. همچنین در عهد عتیق، اشاره‌هایی به ترازو وجود داشته است. در قرآن کریم نیز به میزان به معنای ابزار سنجش وزن و هم به مفهوم وسیله برپا داشتن عدل اشاره شده است (عبدلی آشتیانی و حق‌شناس، ۱۳۹۳: ۸۰). در قرآن واژه میزان نه بار و جمع آن موازین هفت بار تکرار شده است. کاربرد واژه میزان در قرآن: ...و ای قوم من پیمانه و وزنه را با عدالت تمام دهید و بر اشیا و اجناس مردم عیب نگذارید و از حق آن نکاهید و در زمین به فساد نکوشید (هود: ۸۵)، همچنین در مورد هماهنگی و نظم در آفرینش این واژه آمده است: ...و آسمان را برافراشت، میزان و قانون در آن گذاشت (الرحمن: ۷). در مورد قوانین الهی نوشته شده: ...ما رسولان خود را با دلایل روشن فرستادیم و با آنها کتاب آسمانی و میزان شناسایی حق از باطل و قوانین عادلانه را نازل کردیم تا مردم قیام به عدالت کنند (حدید: ۲۵). در سوره شوری مجدداً به میزان اشاره شده است: ...خداوند کسی است که کتاب را به حق نازل کرد و میزان را ... (شوری: ۱۷). علامه طباطبایی، میزان را به معنای دین گرفته و گفته «مراد از میزان به قرینه ذیل آیه و آیات بعد، همان دینی است که کتاب مشتمل بر آن است و از این جهت دین را میزان نامیده که عقاید و اعمال انسان‌ها به وسیله آن سنجیده می‌شود و در نتیجه در روز قیامت بر طبق آن سنجش، محاسبه و جزا داده می‌شود، پس میزان عبارت است از دین با اصول و فروعش» (علامه طباطبایی، ۱۳۸۲: ۵۴). در دوره اسلامی، ترازو علاوه بر وزن کردن اجسام، کاربردهای دیگری نیز داشته است؛ از جمله اندازه‌گیری زمان و تنظیم خودکار دستگاه‌های مکانیکی. در مفاهیم انتزاعی‌تر در ریاضیات، از ترازو برای به‌دست آوردن نسبت‌های مستقیم و معکوس برای توضیح مفاهیمی در جبر و مقابله استفاده شده است. ساخت ترازو و کار با آن در عالم اسلام در حوزه علم الاوزان و الموازین (یکی از فروع ریاضیات) بررسی می‌شده است. ساده‌ترین ترازوها از یک شاهین و دو پله (کفه) تشکیل می‌شود. جسم را برای وزن کردن در یک پله و وزنه‌ها را در پله دیگر قرار می‌دهند تا شاهین به حالت تعادل درآید و وزن جسم معلوم شود. اساس کار این ترازوها بر قوانین اهرم است و دانشمندان اسلامی، آرای مختلفی درباره به‌کارگیری آنها داشته‌اند، اما به مرور زمان انواع ترازو بر اساس نوع کاربرد آنها ساخته شد و نیاز به ساخت ترازویی که بتواند به‌راحتی قابل حمل باشد و همچنین اجسام با وزن بالا را توزین نماید، نیاز به ترازویی جدید را مطرح نمود. قپان، ترازوی بی‌کفه‌ای بود که قرن‌ها به این نیاز پاسخ داد. این پژوهش، به توصیف و تجزیه و تحلیل و شیوه کار این ترازو می‌پردازد (عبدلی آشتیانی و حق‌شناس، ۱۳۹۳: ۸۰). در گذشته در بیشتر روستاها برای توزین اجناس کم‌حجم، از ترازوهای دستی و برای توزین اجناس پرحجم که معمولاً در گونی یا جوال می‌ریختند، از قپان استفاده می‌کردند (صفی‌نژاد، ۱۳۴۵: ۴۹۱). این موارد نشان می‌دهند ترازو در فرهنگ اسلامی و فرهنگ ایرانی حائز اهمیت بوده و کاربردی علمی داشته است.

جزئیات بدنه قپان یا ترازو

با گذشت زمان و نیازهای جدید و لزوم توزین اجسام سنگین، ترازوها نیز شکل جدیدی به خود گرفتند. دیگر، ترازوهای معمولی نیازها را برطرف نمی‌کردند و ترازویی مورد نیاز بود که به‌راحتی قابل حمل باشد و بتواند اجناس سنگین را وزن نماید. قپان، ترازویی بود که توانست قرن‌ها به این نیاز پاسخ گوید. هر قپان دو حلقه دارای یک سر سبک و یک سر سنگین است. منظور از سر سبک قپان این است که اجناسی با وزن کم را با این حلقه از قپان وزن می‌کنند. حلقه سبک به میله قپان نزدیک‌تر است و نقطه‌هایی که بر روی میله در ابتدا قرار گرفتند و به‌اصطلاح منان گفته می‌شوند به تعداد کمتری هستند. در مقابل، سر دیگر قپان است و اجناس با وزن بیشتر را با این حلقه از قپان وزن می‌کنند. این حلقه در وسط قرار دارد و به قلاب متاع که جنس به آن می‌آویزند نزدیک‌تر است. تعداد نقطه‌ها یا منان آن نیز دو طرف سبک است. قپان‌ها دارای بخش‌های متعددی هستند:

۱. قلاب جهت آویزان کردن متاع (گندم، جو، گوسفند و ...)، اکثر این قلاب‌ها دارای سه چنگک هستند. چنگک وسط نسبت به دو چنگک دیگر تعادل بیشتری در وزن اجناس دارد.
۲. قلاب سر سنگین (برای اجناسی که وزن زیادی دارند).
۳. قلاب سر سبک (برای اجناسی که وزن کمی دارند).
۴. شاخص ثلاب یا دروازه شاهین: هر دو قلاب سبک و سنگین روبه‌روی هم قرار دارند و وزن شیء مشخص می‌شود.
۵. میله قپان، این میله با مندرجاتی که روی آن قرار دارد نشان‌دهنده وزن است. یک طرف میله قپان، نشانگر سر سبک قپان و طرف دیگر، نشان‌دهنده سر سنگین قپان است. در اکثر مواقع نشان‌های منان سر سنگین و فاصله‌ها دو برابر سر سبک هستند.
۶. منان، در هر قپان دو قسمت منان وجود دارد؛ یکی در ابتدای سر سبک و دیگری در ابتدای سر سنگین. منظور از منان، نقطه‌هایی است که در ابتدای میله قپان وجود دارند که نشان می‌دهند قپان چقدر می‌تواند وزن را نشان دهد. هر نقطه بیانگر پنج نیم من (هر نیم‌من ۳ کیلو) یعنی از ابتدا ۱۵ کیلو به بالا را وزن می‌کند. در طرف دیگر قپان همین نقطه‌ها معمولاً دو برابر این طرف یعنی ده نقطه وجود دارد و چون سر سنگین قپان است، هر نقطه برابر یک من (هر من ۶ کیلو) محاسبه می‌شود و اجسام با وزن ۶۰ کیلو به بالا را این سر قپان وزن می‌کنند. به‌عبارت‌دیگر، منان مشخص می‌کند صفر از چند آغاز می‌شود.
۷. خط اول تا خط دوم، هر کدام از این خط‌ها برابر یک من است؛ البته در قپان‌های کوچک فاصله هر خط نیم‌من است.
۸. در بین هر خط اول و خط دوم که من خوانده می‌شود، خط نصفه‌هایی است که من را به دو قسمت مساوی تقسیم کرده است. این خط را نیم‌من می‌گویند (برابر ۳ کیلوگرم).
۹. در بین خط من و صد درم را نیز اینجا (۷۵۰ گرم) می‌گویند. اگرچه این وزن نقطه مشخصی روی قپان ندارد، اما اصطلاحی است که هرگاه وزنه قپان بین خط نیم‌من و صد درم قرار گیرد، جهت دقت بیشتر به‌کار برده می‌شود.
۱۰. فاصله بین خط من و صد درم را نیز اینجا (پنجا: ۷۵۰ گرم) می‌گویند. اگرچه این وزن نقطه مشخصی بر روی قپان ندارد، اما اصطلاحی است که هرگاه وزنه قپان بین خط نیم‌من و صد درم قرار گیرد، جهت دقت بیشتر به‌کار برده می‌شود.
۱۱. این قسمت از قپان به شکل سر یک حیوان جهت تزئین قپان است و در محاسبات نقشی ندارد که قپاندار را متوجه کار حساس خود و توجهی که باید به عدالت در وزن کردن اجناس داشته باشد می‌کند.
۱۲. وزنه یا سنگ قپان، هر سنگ مخصوص به خود را دارد و سنگ یک قپان برای استفاده قپان دیگر به‌کار نمی‌رود.
۱۳. در کنار خط‌های مندرج بر روی میله قپان با فاصله معین و مساوی (در قپان‌های مختلف متفاوت است)، خط‌های اریبی وجود دارند که قپانداران محلی به آن چپ و راست می‌گویند. این علامت‌ها برای سهولت در خواندن عدد است تا قپاندار با نگاه به میله سریع متوجه وزن جنس شود؛ یعنی به فاصله هر پنج من، یک چپ و راست روی میله قرار گرفته تا قپاندار با دیدن چپ و راست سریع وزن جنس را بگوید. در واقع این خط‌ها از شمارش خانه‌های من از ابتدای میله جلوگیری می‌کنند و سرعت کار را بالا می‌برند.
۱۴. سه پایه قپان، سه پایه که از چوب بوده بیشتر برای قپان‌های بزرگ کاربرد داشته است و قپان‌های کوچک سه پایه نداشته‌اند (عبدلی آشتیانی و حق‌شناس، ۱۳۹۳: ۸۸ و ۸۹). در تصویر ۱، اجزای تشکیل‌دهنده قپان ذکر شده‌اند.

ابزارآلات فولادی قپان در جعبه‌های دوره قاجار

بر اساس گزارش‌ها و مستندات سیاحان و گردشگران، متون قاجار و حجم انبوه آثار به‌جای‌مانده مشخص می‌شود که اصناف این دوره در زمینه‌های هنرهای صناعی فعالیت گسترده‌ای داشتند. کارگاه‌های اصناف مختلف از جمله؛ فلزکاران، برنج‌سازان، کفاشان و سراجان، کوزه‌گران، پارچه و چیت‌سازان، خیاطان و سایر صنعتگران و هنرمندان در راسته‌های مشترک در بازار فعالیت داشتند. یکی از علل تداوم فرم و نقش آثار فولادی و حفظ شیوه‌های تولید، سنت حفظ حرفه‌ها در میان افراد خانواده بوده است (شمیسا و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۰۳). تنوع ابزارآلات فولادی در دوره قاجار نشان می‌دهد که عصر تحول فرم در ابزارها مربوط به این دوره است. برخی از ابزارها در گذشته سابقه چندانی نداشته و یا از نظر فرم، وابستگی زیادی به هنر گذشته ایران ندارند؛ مانند ابزارآلات چند مصرفی که تعدد و فراوانی آنها گواهی بر شکوفایی و تداوم هنر فولادسازی این دوره است. رعایت اصول زیبایی‌شناسی اشیای کاربردی، امری پیش‌پاافتاده برای صنعتگران و هنرمندان سازنده ابزار این دوره است. شیوه ایرانیان از دیرباز آن بوده است که ابزارهای خود را نه‌تنها به مقاصد عملی خویش می‌ساختند، بلکه آنها را تا اندازه ممکن زیبا و فاخر می‌نمودند. هیچ‌گاه نمی‌گذاشتند که تزئین از کارآیی و سودبخشی یک ابزار بکاهد و از این‌رو هنرمندان می‌کوشیدند تا از امکانات فلز و مقتضیات شکل هر ابزار، حداکثر بهره را ببرند (کلاگ و هیراموتوگلدک، ۱۳۵۵: ۱۵۱). بهترین و زیباترین ابزارآلات کاربردی اصناف دوره قاجار را می‌توان در جعبه ابزارهای چوبی و پاپیه ماشه‌های این دوره مشاهده نمود. اگرچه ساختمان این‌گونه جعبه‌ها برگرفته از جعبه ابزارهای اروپایی است، ولی فرم ابزارها و چیدمان آنها الگویی منحصربه‌فرد دارد. دو کاربرد اصلی این جعبه‌ها عبارت هستند از؛ جعبه ترازو و جعبه ابزار صنف‌های مختلف، در بیشتر آنها تعداد ابزارها بسیار کم است. تعدد ابزار این جعبه، اطلاق آن به صنف خاصی را با مشکل مواجه می‌نماید؛ اگرچه در امور دیگر غیر از هنرهای صناعی مانند جراحی هم ممکن است جعبه ابزارهایی از این قبلی رایج بوده باشند (پوپ، ۱۳۸۷: ۱۳۹۲). بسیاری از ابزارها به‌رغم مصرف خشن، از زیبایی خوشایندی برخوردار هستند. مهارت فوق‌العاده صنعتگر در شناخت فرم و توانایی وی در شکل دادن به آن از طریق تخیل، بی آنکه هرگز جنبه مصرفی را از یاد ببرد، نکته مهم و قابل‌توجهی در این‌گونه ابزارها است (آلن، ۱۳۸۱: ۱۵). نمونه‌هایی از این جعبه‌ها در موزه کاخ گلستان و موزه رضا عباسی موجود هستند که بیشتر جعبه ابزار بوده و جعبه قپانی در میان آنها دیده نمی‌شود. جعبه قپان‌های ایرانی دوره قاجار، در موزه‌های ایرانی و خارجی نگهداری می‌شوند.

هنر نقاشی لاکی در دوره قاجار

هنر لاک‌سازی یا روغنی‌سازی در ایران پیشینه‌ای طولانی دارد. ایرانیان پیش از اسلام با لاک‌سازی و روغنی‌سازی آشنایی داشتند و برای حفاظت چوب و اشیا در معماری، از ماده اصلی پاپیه ماشه که صمغ درخت سرخ کوهی (سندورس) است بهره می‌بردند (کیانی، ۱۳۶۰: ۵۳). کاربرد لاک در ایران به پیش از ظهور اسلام می‌رسد و در معماری برای حفاظت از چوب در مقابل آسیب حشرات و حفظ اشیای چوبین در مقابل حرارت و رطوبت به‌کار می‌رفته است. ایرانیان در فن لاک‌کاری با میراثی از گذشتگان، پیش از هجوم مغولان و تیموریان و ارتباط با مردم چین در آن دوران آگاهی داشتند، این ماده را می‌شناختند و آن را در فن صباغی، رنگ‌رزی و نقاشی به‌کار می‌بردند و این نکته که ایرانیان هنر لاک‌کاری در جلدسازی را در دوره تیموریان از هنر چینی تقلید و اقتباس کردند، سخت بی‌اساس است (احسانی، ۱۳۶۸: ۳۱). لاک، صمغی است که برای جلابخشی و رنگینه‌زدایی در عرصه هنر مورد استفاده قرار می‌گیرد. کاربرد این ماده در خلق آثار هنری، شیوه‌ای به نام نقاشی لاکی (زیرلاکی) را پدید می‌آورد که نوعی نقاشی آبرنگ بر روی اشیای مقوایی مانند؛ قلمدان، جلد کتاب، قاب آینه و غیره بود که سطح آن را با ماده لاک می‌پوشاندند. این هنر در کنار جنبه تزئینی- تصویری آن، کاربردهای دیگری هم داشت؛ یعنی اشیایی مانند قلمدان، قاب آینه، جلد کتاب، انواع جعبه، ورق‌های بازی، سازها و سینی و لوازم کاربردی و حتی بدنه ساختمان، بستری مناسب

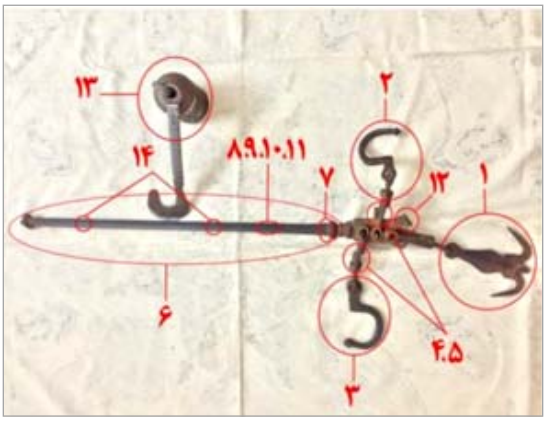

تصویر ۱. قپان و اجزای تشکیل‌دهنده آن، محل نگهداری: شهرستان برخوار شهر گز، خانه برومندها (عبدلی آشتیانی و حق‌شناس، ۱۳۹۳: ۸۹)

برای نقاشی لاکی بودند (داروئی و مراثی، ۱۳۹۰: ۳۴). نقاشی لاکی، نوعی نقاشی آبرنگ بر روی اشیای مقوایی است که روی آن با ماده جلادهنده (لاک) پوشانیده می‌شود (پاکباز، ۱۳۷۸: ۵۹۰). در دوران قاجار، اشیای لاکی زیادی ساخته می‌شدند و شیوه کار به کمال رسیده بود. تنها یکی دو قلم دیگر در دوره حکومت ناصرالدین شاه اضافه شد؛ جعبه‌های کوچکی برای نگهداری مهرنامه‌ها، جعبه عینک، و ورق‌بازی که مجموعه ارزشمندی از آنها در موزه بروکلین محفوظ است (رابینسون، ۱۳۷۶: ۱۰۱). در واقع، گسترش نقاشی لاکی در سده دوازدهم ه.ق./ هجدهم م. با کاهش شدید مصورسازی کتاب مصادف شد. با این همه در دوره قاجار توازن میان این دو جریان تا حدی برقرار شد، اگرچه نقاشی لاکی به لحاظ کمیت و کیفیت در سطحی بالاتر باقی ماند (رابینسون، ۱۳۸۶: ۱۰۲).

جعبه ترازوهای لاکی دوره قاجار

در این بخش، به مطالعه جعبه- قپان‌های دوره قاجار به شیوه نقاشی لاکی که در بخش قبل شیوه و روش کار آن توضیح داده شد، پرداخته می‌شود. طول و عرض و داخل جعبه‌ها همه دارای نقاشی به شیوه لاکی با نقوش متنوع هستند. در این بخش، پنج جعبه قپان نقاشی‌شده در حراج بونامز انگلستان و یک نمونه در موزه بریتانیا مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد. تمامی این جعبه‌ها به صورت جعبه چوبی، نقاشی شده و دارای لاک برای پوشش جعبه هستند. تمام بخش‌های جعبه‌ها روی چوب نقاشی شده و در داخل جعبه، تقسیم‌بندی برای اوزان مختلف طراحی شده است.

• جعبه اول: جعبه- قپان قاجاری با موضوع فتحعلی‌شاه و پسران که یکی از موضوعات اصلی و رسمی و درباری در دوران اول قاجار است که در هنرهای مختلف دیده می‌شود. انتخاب این موضوع نشان می‌دهد که این جعبه به سفارش دربار کار شده است. این جعبه شامل مجموعه‌ای از اوزان و مقیاس‌ها برای اندازه‌گیری به صورت قابل حمل است. دور نقاشی، کتیبه گل‌دار طلایی در اطراف و حاشیه است. ابعاد جعبه چوبی ۶×۳۲×۱۹ سانتی‌متر هستند (تصاویر ۴-۲).

تمام قسمت‌های چوبی جعبه نقاشی شده و در داخل و خارج آن با نقوش متنوع پرتزئین کار شده و لاک الکل خورده‌اند. نقش اصلی در تزئینات داخل جعبه گل بوده و ربطی به موضوع شاه و فرزندان ندارد. فضای داخلی جعبه پشت در، منقوش به گل زنبقی در وسط و اطراف آن، نقش گل و پرندگان است. داخل جعبه تقسیم‌بندی مشخصی دارد و ترازو و دوازده عدد وزنه برنجی در اوزان مختلف در جعبه چوبی نگهداری می‌شوند. داخل وزنه‌ها کلمه هاشمی نوشته شده است. این جعبه، کیفیتی بالاتر از لحاظ نقش و اجرا با دیگر جعبه‌های معرفی‌شده در ادامه دارد. تصویر روی در جعبه، به موضوع رسمی فتحعلی‌شاه و پسران اشاره دارد و فتحعلی‌شاه را در مرکز تصویر نشسته بر

تصویر ۲. جعبه قپان نقاشی‌شده با نقش فتحعلی‌شاه و پسران، کیفیت عالی، دوره قاجار، ایران، قرن نوزدهم م.، ۶ cm × ۳۲ × ۱۹ (URL: 1)

تصویر ۳. نمای داخل جعبه- قپان از بالا (URL: 1)

تصویر ۴. نمای داخل جعبه- قپان از کنار (URL: 1)

صندلی شاهی نشان می‌دهد که به وسیله فرزندان ذکور احاطه شده است. این موضوع، یکی از موضوعات رسمی درباری در هنرهای مختلف در دوره اول قاجار است. فتحعلی‌شاه با تاج تصویر شده و عباس‌میرزا نایب‌السلطنه در کنار او و جلوتر از برادران در کنار شاه قرار دارد که تأکیدی بر ولیعهدی او است. اطراف تصویر مرکزی دارای کتیبه‌ای طلایی منقوش به گل‌های متنوع است که ارتباط فضای داخل و خارج نقاشی را به لحاظ تصویری برقرار می‌کند. فضای داخل در با گل زنبقی در مرکز و اطراف آن با گل‌های فراوان تزئین شده است. تمام بخش‌ها با نقوش پرکار تزئین شده‌اند.

• جعبه دوم: جعبه- قپان نقاشی‌شده با جعبه چوبی نقاشی‌شده است که درون آن دارای مجموعه‌ای از اوزان اندازه‌گیری است. ۳۲,۹×۱۹×۶ سانتی‌متر اندازه این جعبه است. در تصویر اصلی روی جعبه، جوانانی اشراف‌زاده به دیدار یک پیرمرد با ظاهری مقدس با لباس سبز رفته‌اند. اطراف تصویر با کتیبه‌هایی از اشعار فردوسی تزئین شده است (تصاویر ۶ - ۵).

این جعبه مستطیل‌شکل بوده و فضای داخلی آن حاوی دو مجموعه از ترازوهای استیل و برنجی است که یکی از آنها طلای گرم پایین است. ده وزنه با اندازه‌های مختلف در درون جعبه دیده می‌شود، فضای داخلی جعبه با نقاشی تزئین شده که با اسلیمی‌های طلایی منقوش با شاخ و برگ، پرنده و گل‌های زیبا نقاشی شده است. قسمت بیرونی جعبه با اسلیمی‌های گل و زنان قاجاری، به طرف بالای جعبه اشاره دارد.

این جعبه نیز از لحاظ طراحی و اجرا، کیفیت هنری بالایی داشته و قاب مانند است. نقاشی روایت‌گونه است و جوانی اشراف‌زاده را نشان می‌دهد که در حال صحبت با پیرمردی است. تقابل لباس قرمز جوان و سبز پیرمرد در روبه‌روی هم، بر جوانی و پیری و تضاد آن اشاره دارد. در اطراف دو پیکره اصلی، ندیمه‌ها و ملازمان هستند. دو کودک در پایین تصویر دیده می‌شوند. دو خرگوش و مرغابی در طبیعت قرار دارند. فضای اطراف پیکره‌ها باغ سرسبزی را نشان می‌دهد. حجم‌پردازی و پرسپکتیو اندکی در تصویر رعایت شده است. چین و چروک لباس‌ها و دستار و قلم‌گیری، متأثر از فضای نقاشی قاجار است. شش کتیبه از اشعار فردوسی، فضای اطراف تصویر را تزئین کرده‌اند. در عرض جعبه، تصویر زنان قاجاری دیده می‌شود که اطراف آن با گل و مرغ تزئین شده است. داخل جعبه، پشت در اصلی جعبه بسیار پرکار بوده و منقوش به گل‌های ریز و درشت با رنگ‌های گرم است.

• جعبه سوم: جعبه- قپان نقاشی‌شده در جعبه‌ای چوبی است. درون جعبه مجموعه‌ای از وزن‌ها و مقیاس‌های اندازه‌گیری دیده می‌شود. این جعبه چوبی دارای اندازه ۳۱,۴×۱۹×۶,۳ سانتی‌متر است (URL: 1).

این جعبه با تأثیرپذیری از نقاشی مسیحی تصویر شده است. فضای داخل جعبه حاوی دو مجموعه از ترازوهای استیل و دایره‌های برنجی اندازه‌گیری، دوازده وزن در اندازه‌های مختلف است که همه در محفظه‌های داخلی طراحی‌شده قرار دارند. فضای داخل جعبه نقاشی شده است. روی قسمت‌های اسلیمی و شاخ و برگ‌ها با طلا نقاشی شده است که در موارد دیگر دیده نمی‌شود. این نقاشی دارای فرشتگانی با بال‌های متأثر از نقاشی اروپایی و قلمدان‌های مسیحی دوره صفوی است. در روی کفه ترازوها در این جعبه- قپان، کلمه هاشمی نوشته شده که به نظر می‌رسد رقم سازنده آن باشد. استفاده از طلا روی رنگ‌ها، نشان از نفیس و درباری بودن و احتمال سفارشی بودن این جعبه دارد (تصاویر ۸ - ۷).

نقاشی در این تصاویر، متأثر از نقاشی قلمدان‌های صفوی در موضوعات مسیحی بوده است. در نقاشی اصلی روی در بیرونی جعبه، چهار فرشته دیده می‌شود که پیرمردی در گوشه سمت چپ تصویر شده است. فضای داخل نقاشی با رنگ سبز کار شده است که فرشتگانی در حال پرواز هستند. فضای داخلی در جعبه، زنی ایستاده را نشان می‌دهد که با

تصویر ۵. روی جعبه ترازو، پیرمردی در مرکز و جوانان با تزئین کتیبه‌هایی از اشعار فردوسی (URL: 1)

تصویر ۶. داخل جعبه ترازو، منقوش به گل و پرندگان (URL: 1)

شش فرشته کوچک‌تر احاطه شده و یکی از آنها تلفیق زن و ماهی است. فرشته ایستاده ترازویی در دست دارد که به صورت نمادین به کاربرد جعبه اشاره دارد. نقاشی عرض جعبه دارای فضایی منقوش به شکار و مردان سوار بر اسب است.

• جعبه چهارم: جعبه- قپان چوبی از دوران قاجار که شامل مجموعه‌ای از وزن‌ها و مقیاس‌هایی برای اندازه‌گیری در وزن‌های مختلف است. ابعاد جعبه ۱۲,۹×۸,۲ cm است. این جعبه چوبی نقاشی‌شده دارای نقش گل و مرغ روی نقاشی مرکزی جعبه و دارای کتیبه اشعاری در اطراف است. داخل جعبه، وزنه‌هایی با اندازه‌های مختلف قابل‌حمل، از جنس استیل و برنج در نه وزن هستند. روی یکی از وزن‌ها کلمه حسن نوشته شده است. این جعبه دارای دری با قفل لولایی بوده و نقاشی با لاک الکل پوشانده شده است. در مرکز تصویر، یک گل زنبق و پرندگان نشسته دیده می‌شوند؛ حاشیه در نیز دارای تصاویر است. کتیبه کار به اندازه ۱۳×۲,۸×۱۸,۳، اشعاری در مورد سنجیدن اعمال است (URL: 1) (تصاویر ۱۱-۹).

این جعبه از کیفیت ساختاری پایین‌تری نسبت به جعبه‌های قبلی برخوردار است. کیفیت دورگیری و قلم‌گیری نقاشی داخل جعبه و اطراف آن با نقاشی روی جعبه، پایین‌تر است. گل زنبق روی در جعبه و توی جعبه متفاوت است و شاید کار یک هنرمند نباشد.

• جعبه پنجم: جعبه- قپان قاجاری که شامل مجموعه‌ای از وزن‌ها و مقیاس‌هایی برای اندازه‌گیری به صورت قابل حمل است. ابعاد جعبه ۱۴,۶×۵,۲×۲۵,۱ سانتی‌متر است. این جعبه به شکل مستطیل با در لولایی با ۸ وزنه با مقیاس‌های مختلف است. جعبه تاریخ ۱۲۵۳ ه.ق./ ۱۸۳۸-۱۸۳۷ م. دارد (URL: 1) (تصاویر ۱۳ - ۱۲).

کتیبه‌های روی در جعبه، اشاره به مفهوم گناه سنگین و نامه اعمال دارند و دارای مضمون دینی نیز هستند. هر کسی که عشق حضرت علی (ع) داشته باشد، گناهان او بخشیده می‌شود و این آیه که تجارت نکنید مگر در صداقت. این مضامین به کاربرد جعبه و سنجیدن اشاره دارند. روی در جعبه و بخش‌های طول و عرض آن و داخل در جعبه با نقوش گل و مرغ پر شده است.

• جعبه ششم: جعبه- قپان قاجاری نفیس موجود در موزه بریتانیا از جنس چوب، نقاشی و لاک الکل شده است که دارای ابزارهای فولادی با روکش طلا با وزن‌های اندازه‌گیری و یک ترازوی سینی مانند است. نقاشی روی در جعبه، سلیمان نبی (ع) را نشان می‌دهد که بر تخت شاهی نشسته و اطراف او را جن‌ها، حیوانات و درباریان احاطه کرده‌اند. داخل این جعبه،

تصویر ۷. روی جعبه مریم و مسیح به شیوه قاجاری و فرشتگان(URL: 1)

تصویر ۸. داخل جعبه منقوش به فرشتگان و در مرکز یک فرشته با ترازو (URL: 1)

تصویر ۹. داخل جعبه منقوش به گل زنبق و دو دسته گل (URL: 1)

تصویر ۱۰. روی جلد جعبه نقاشی با گل و پرنده (گل و مرغ) (URL: 1)

آینه‌ای قرار دارد که بالای آن نام حضرت علی (ع) و فرزندان ایشان امام حسن (ع) و امام حسین (ع) نوشته شده است. در عرض و کناره‌های جعبه، شاهزادگان قاجاری در حال شکار تصویر شده‌اند. وزنه‌های جعبه فولادی بوده و دارای روکش نازکی از طلا هستند. در تصویر، هوپو حکیم حضرت سلیمان و هدهد پرنده او و در حاشیه پایین جعبه، حضرت یوسف و پوتیفار مصری همسر اول زلیخا نقاشی شده است. آویز فلزی و نخ ابریشمی به رنگ بنفش، ترازو را وصل می‌کند. ابعاد جعبه ۱۶×۵۰,۶۴×۳۷ است (URL: 2) (تصاویر ۱۷-۱۴).

این جعبه قپان، از درخشان‌ترین نمونه‌های به‌جامانده از دوره قاجار و از نفیس‌ترین تصاویر این دوران و متأثر از نقاشی این دوران است. فرشتگان در تصویر با آرایش قاجاری بوده و تصویر پر از پیکره‌های متعدد در جعبه کوچک است. زنان و فرشتگان با لباس قاجاری ترسیم شده و به نظر می‌رسد کسی که روی صندلی با آرایش قاجاری نشسته است، فتحعلی‌شاه باشد. در حاشیه قسمت اوزان نقاشی گل و مرغ کار شده و داخل در، جعبه آینه‌ای قرار داده شده است. در قسمت عرض جعبه نقاشی‌شده، تصویر شکار شاهزادگان دیده می‌شود. کلید این جعبه موجود است. این جعبه قپان تنها نمونه دارای آینه داخل در جعبه است.

مطالعه تحلیلی این جعبه قپان‌ها، ترکیب هنر و علم را در کنار هم در اینا دوران نشان می‌دهد. ترازو یا قپان، وسیله‌ای سنتی برای اندازه‌گیری بوده است و تمام ترازوهای مورد بحث دارای دو کفه، یک عقربه و وزنه‌های اندازه‌گیری مانند مثقال و گرم هستند. به این ترازوها ترازوی شاهینی نیز گفته می‌شود که هر یک از کفه‌ها به دو سر شاهین وصل می‌شد. قپان دارای اجزایی مانند وزنه یا سنگ قپان است که از جنس فلزی بوده و این اجزا در جعبه‌ای چوبی نگهداری می‌شوند. کاربرد این ترازو در دوره قاجار برای وزن کردن چیزهای سبک مانند؛ عطاری، گندم، برنج و چای و تریاک بوده است. این جعبه‌ها برای وزن کردن با اشیای فولادی طراحی شده‌اند، محل قرارگیری هر کدام از اوزان و مقیاس‌ها در جعبه طراحی شده و مشخص است. فضای اطراف و تمام بخش‌های چوبی با نقوش و موضوعات متنوع نقاشی شده و زیبایی جعبه سفارش‌شده نیز مورد اهمیت بوده است. در همه جعبه قپان‌ها زیبایی‌شناسی هنر قاجار و تناسب تجسمی دیده می‌شود. اصول و قواعد تجسمی و هنرمندانه، تناسب محتوا با قاب، استفاده از اشعار و نوشته‌های مرتبط، انتخاب نوع حاشیه برای تصویر نوع تزئینات مشابه بوده و به نظر می‌رسد جعبه‌های مزبور، به سفارش شاه و دربار با این کیفیت بصری کار می‌شده‌اند. با توجه به آنچه تا اینجا بیان

تصویر ۱۱. تصویر از کنار جعبه و مشخص بودن وزنه‌های قابل‌حمل (URL: 1)

تصویر ۱۲. در روی جعبه مزین به نقش گل و مرغ و کتیبه سنجش اعمال، ابعاد جعبه: ۱۴,۶ ×۵,۲× ۲۵,۱ (URL: 1)

تصویر ۱۳. داخل در جعبه منقوش و وزنه‌های قابل‌حمل (URL: 1)

تصویر ۱۴. تصویر در روی جعبه؛ حضرت سلیمان، دیو و حیوانات، سپاهیان و درباریان(URL: 2)

شد، مشخص شد که جعبه قپان‌های قاجار در جنس چوبی جعبه، نقاشی لاکی تصاویر و ویژگی‌های تجسمی با یکدیگر مشابهت داشتند و همچنین برخی از نقوشی که در این جعبه‌ها به‌کار رفته شده مانند نقوش گل و مرغ، فرشتگان و ... مشابه یکدیگر بوده‌اند. در جدول ۱ به تحلیل دقیق‌تر این موضوع و بررسی تفاوت‌ها و شباهت‌های نقوش جعبه‌ها، قاب کلی و ویژگی‌های معنایی، نقوش مشابه و تناسب و محتوای تصاویر روی جعبه‌ها، اوزان، تنوع و خلاقیت شکل و طرح و اصول تناسب تجسمی و زیبایی‌شناسی پرداخته می‌شود.

تصویر ۱۵. قسمت عرض جعبه؛ صحنه شکار شاهزادگان قاجاری (URL: 2)

تصویر ۱۶. جعبه به صورت نیمه‌باز و انعکاس وزنه‌ها در آینه(URL: 2)

تصویر ۱۷. جعبه باز و قرارگیری دو کفه ترازو در جعبه (URL: 2)

جدول ۱. مطالعه جعبه و تصویر روی در قپان‌های دوره اول قاجار

عنوان	کتیبه دوره تصویر	ویژگی غالب معنایی	افراد	متن	جنس	تناسب تجسمی	تصویر نقاشی روی در جعبه
فتحعلی‌شاه و پسران	دارد گل	ماهیت سیاسی	فتحعلی‌شاه و شاهزادگان		چوب نقاشی لاکی	بالا سفارش درباری	
شاهزاده و پیر عارف	دارد نوشته	ماهیت تزئینی	شاهزاده و پیر عارف	کتیبه اشعار فردوسی	چوب نقاشی لاکی	بالا سفارش درباری	
حضرت مریم و فرشتگان	دارد ساده	ماهیت تزئینی	حضرت مریم و فرشتگان	ندارد	چوب نقاشی لاکی	بالا سفارش درباری	
گل و مرغ قرینه زنبق	دارد نوشته	ماهیت تزئینی	ندارد	دارد	چوب نقاشی لاکی	بالا سفارش درباری	
گل و مرغ	دارد	ماهیت تزئینی	ندارد	دارد	چوب نقاشی لاکی	بالا سفارش درباری	
بارگاه حضرت سلیمان نبی (ع)	دارد ساده	ماهیت دینی	سلیمان نبی (ع)	کتیبه داخل حضرت علی و حسنین (ع)	چوب نقاشی لاکی	بالا سفارش درباری	

(نگارنده)

نتیجه‌گیری

جعبه قپان‌های چوبی نقاشی‌شده به‌جامانده از دوره قاجار، نمایش هنر و علم در کنار همدیگر هستند که آثار درخشانی را از این دوران به جای گذاشته‌اند. این جعبه‌ها از جنس چوب و دارای نقاشی‌های لاکی متنوعی هستند. این جعبه قپان‌ها دارای کاربرد وزن کردن با اوزان و مقیاس‌های قابل‌حمل هستند که در درون جعبه به زیبایی طراحی شده‌اند. روی جعبه، قسمت عرض و داخل جعبه‌ها با موضوعات مختلف و متنوع نقاشی شده است. جعبه‌های دوره قاجار اکثراً تصویرمحور در روی در جعبه با حاشیه دارای تصویر هستند که در برخی از موارد با اشعاری تزئین شده‌اند. تصویر اصلی در همه موارد روی در نقاشی شده است و بقیه تصاویر در عرض و داخل جعبه، نقش حاشیه را بازی می‌کنند و تصویر مربوطه را در بر می‌گیرند. همچنین، اکثر قاطع تصاویر جعبه‌ها از چند تصویر تبعیت می‌کرده‌اند و اطراف آنها با نقوش ساده گیاهی یا هندسی پوشانده می‌شود. در برخی موارد، اشعاری روی جعبه در کتیبه‌ها دیده می‌شوند که اهمیت تصویر و نوشته مرکزی و ارتباط نقاشی و ادبیات را نشان می‌دهند. نقوش داخل در تزئینی بوده و شکل‌های خلاقانه‌تر و تزئینی دارند و از تنوع تجسمی بیشتری برخوردار هستند. تمام جعبه قپان‌های چوبی با نقاشی همراه هستند و برای محافظت از لاک الکل در روی نقاشی‌ها استفاده می‌شده‌اند. این جعبه‌ها در همه موارد از جنس چوب و با نقاشی لاکی هستند که در قسمت‌های مختلف آن نقاشی شده و از لاک الکل برای پوشش جعبه روی نقاشی‌ها استفاده شده است. تمام بخش‌های داخل و خارج جعبه‌ها در قسمت درب، داخل و خارج و حتی بین اوزان روی چوب نقاشی شده است. این جعبه‌ها دارای تقسیماتی برای قرار دادن وزن‌ها در درون جعبه هستند که بسیار اصولی و علمی تقسیم‌بندی شده و برای وزن کردن از اشیای فولادی استفاده شده و محل قرارگیری اوزان و مقیاس‌ها در جعبه به‌دقت و با زیبایی طراحی شده است. فضای اطراف و تمام بخش‌های چوبی جعبه در داخل و خارج آن با نقوش و موضوعات متنوع نقاشی شده‌اند و این نشان می‌دهد تمام بخش‌های جعبه سطح نقاشی هنرمندان با طرح و نقش بوده و زیبایی جعبه سفارش‌شده در کنار کاربردی بودن آن، مورد توجه و اهمیت بوده است. در همه جعبه قپان‌ها اصول زیبایی‌شناسی هنر قاجار و تناسب تجسمی در طرح و رنگ و نقش و انتخاب موضوعات دیده می‌شود. اصول و قواعد تجسمی هنری، تناسب محتوای جعبه با قاب نقاشی‌شده، استفاده از اشعار و نوشته‌های مرتبط با کاربرد جعبه، انتخاب نوع حاشیه تزئینی برای تصاویر نوع تزئینات در میان جعبه‌های مورد بحث مشابه بوده و به نظر می‌رسد جعبه‌های مزبور به سفارش شاه و دربار با کیفیت بصری بالا و به‌دقت و با تزئینات کامل کار می‌شده‌اند. با توجه به موارد فوق، مشخص است که جعبه قپان‌های چوبی قاجار در تصاویر نقاشی و ویژگی‌های تجسمی دارای شباهت بوده و همچنین برخی از نقوش تزئینی در روی جعبه و داخل آن مانند نقوش گل و مرغ، فرشتگان و ... مشابه هستند. نقوش اصلی روی در جعبه‌های مورد مطالعه شامل نقوشی با ماهیت سیاسی، تزئینی و دینی هستند که با تأثیرپذیری از نقاشی و قوانین پیکرنگاری ایرانی در دربار قاجار اجرا شده‌اند. این جعبه‌ها در فرم و تصویر شباهت‌های زیادی دارند و از کیفیت تصویری بالایی برخوردار هستند و این موضوعات نشان می‌دهد این جعبه قپان‌ها سفارشی از سمت دربار قاجار بوده و ارتباط هنر و علم را در این دوران مشخص می‌کنند.

منابع و مآخذ

- **قرآن کریم** (۱۳۹۴). ترجمه محمد یزدی، چاپ اول، تهران: چاپ و امور خیریه.
- آلن، جیمز (۱۳۸۱). **هنر فولادسازی در ایران**. ترجمه پرویز تناولی، چاپ اول، تهران: یساولی.
- ادیب برومند، عبدالعلی (۱۳۵۷). جلدهای روغنی. **صحافی سنتی مجموعه پانزده گفتار و کتاب‌شناسی**. گردآوری ایرج افشار. تهران: کتابخانه مرکزی و اسناد دانشگاه تهران. ۴۰-۳۶.
- انوری، حسن (۱۳۸۶). **فرهنگ بزرگ سخن**. جلد ششم، چاپ اول، تهران: سخن.

- احسانی، محمدتقی (۱۳۶۸). **جلدها و قلمدان‌های ایرانی**. جلد اول، چاپ دوم، تهران: امیرکبیر.
- پاکباز، رویین (۱۳۷۸). **دایرة المعارف هنر**. چاپ هفتم، تهران: فرهنگ معاصر.
- پوپ، آرتور اپهام (۱۳۸۷). **سیری در هنر ایران**. ترجمه سیروس پرهام، چاپ سوم، تهران: علمی فرهنگی.
- خلیلی، ناصر (۱۳۸۶). **مجموعه هنر اسلامی کارهای لاکی**. چاپ اول، تهران: کارنگ.
- داروئی، پریسا و مراثی، محسن (۱۳۹۰). بررسی تصویرسازی به شیوه لاکی در اصفهان عصر قاجار. *نگره*، ۶ (۲۰)، ۴۳-۳۳.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). **لغت‌نامه دهخدا**. جلد سیزدهم، تهران: دانشگاه تهران.
- رابینسون، باسیل ویلیام (۱۳۷۶). **هنر نگارگری ایران**. ترجمه یعقوب آژند، تهران: مولی.
- رابینسون، بی. (۱۳۸۶). نقاشی لاکی در عهد قاجار. ترجمه اردشیر اشراقی. *گلستان هنر*، (۹)، ۱۱۰-۱۰۱.
- ریاضی، محمدرضا (۱۳۷۵). **فرهنگ مصور اصطلاحات هنر ایران**. چاپ اول، تهران: دانشگاه الزهرا.
- شمیسا، عظیم؛ خواجه احمد عطاری، علیرضا و میرجعفری، حسین (۱۳۹۵). بررسی فرم و عملکرد ابزارآلات فولادی اصناف قاجار. *پژوهش هنر*، سال ششم (۱۱)، ۱۱۲-۹۹.
- صفی‌نژاد، جواد (۱۳۴۵). **طالب‌آباد**. چاپ اول، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران.
- عبدلی آشتیانی، اسدالله و حق‌شناس، ناصر (۱۳۹۳). قپان ترازوی بی‌کفه. *مجله انسان‌شناسی*، سال دوازدهم (۲۱)، ۱۱۲-۷۹.
- عفیفی، رحیم (۱۳۴۲). **ارداویراف‌نامه**. چاپ دوم، مشهد: دانشگاه مشهد.
- علامه طباطبایی، محمدحسین (۱۳۸۲). **تفسیر المیزان**. ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، چاپ بیست و پنجم، قم: اسلامی.
- کلاگ، جی و هیراموتوگلدک، سومی (۱۳۵۵). **سیری در صنایع دستی ایران**. ترجمه یحیی ذکاء و رضا علوی، چاپ اول، تهران: بانک ملی ایران.
- کیانی، علی (۱۳۶۰). ظرف لاکی رباط شرف. *اثر*، (۵)، ۵۳-۴۰.

- Diba, L.S & Ekhtiar, M. (1999). **Royal Persian Paintings: The Qajar Epoch 1785-1925 Hardcover**. New York: Broklyn Museum of Art.
- URL 1: https://www.bonhams.com (access date: 1400/02/17).
- URL 2: https://www.britishmuseum.org (access date: 1400/11/25).

Received: 2021/07/05
Accepted: 2022/03/06

An Investigation of Boxes of Painted Scales of the First Qajar Period

Elahe Panjehpashi*

Abstract

A scale is a measuring device that is traditionally composed of one or two scales and has different weights and scales. In the Qajar period, portable qapan boxes were designed in rectangular boxes in which the weights were designed and placed inside and the inside and outside were decorated with lacquer paintings. Apart from the historical aspect, these qapan are one of the art and art examples of recent periods in the history of Iranian art. The first aspect of the importance of this issue is different design, decorative paintings and a combination of art and science. Six boxes - Qapan with painted boxes are studied and introduced in this research, five of which are in the Bonhams auction and one in the British Museum, all of which are painted, portable and have scales. The study of these Qapan boxes is important for their conceptual, decorative and visual features. The construction of this box-qapan began in the first Qajar period and is important in terms of artistic-applied style. The purpose of this study, considering the importance of these boxes, is to introduce, examine and study their visual characteristics. The question of this research is how the space around the box were worked on? What design do these boxes have? What sections are there in each box? This research was based on a descriptive-analytical method, library resources and museum samples outside Iran were studied and the data analysis was based on the study of visual principles and rules used in the appearance of boxes. The results of this study show that these box-caps are functional and portable. It is painted and decorated with high quality and has a variety of designs. Weights and scales are placed inside the boxes and painted on the inside and outside of the box and covered with varnish on wood. Some of the boxes have designs of the king and his children, which indicate that it was a court order.

Keywords: Qajar, box-lid, scales, box, lacquer painting

---

* This article is the result of a research core entitled "Study of the Art of Sculpture Painting of the Qajar Period" approved by Al-Zahra University.

* Corresponding Author, Associate Professor Department of Painting, Faculty of Art, Al-Zahra University, Tehran, Iran
e.panjehbashi@alzahra.ac.ir